

Goranka Kreačič*

Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev

IZVLEČEK

V pričujočem prispevku je avtorica poskušala z biografsko pripovedjo omogočiti vpogled v osebnost in delovanje dr. Slavka Fornazariča (Bilje 21. junij 1888 – Ankaran 19. november 1969), narodnozavednega primorskega Slovenca, odvetnika in begunca iz Julijske krajine. Z zbiranjem in analizo ustnih virov, skopih podatkov iz literature in časopisja, vpogledom v arhivske vire in predvsem v dokumente in dnevnik iz osebne Fornazaričeve zapuščine je avtorica predstavila življenje in delo tega pozabljenega borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev. Fornazariča namreč ne omenja noben slovenski leksikon ali enciklopedija. Avtorica upa, da bo s pričujočim člankom ta primanjkljaj odpravljen.

Ključne besede: dr. Slavko Fornazarič, sokolstvo v Sloveniji, politično društvo Edinost, društvo primorskih Slovencev Jadran v Mariboru, Pisarna za zasedeno slovensko ozemlje, britanska uprava za posebne operacije – SOE

ABSTRACT

THE SOČA RIVER MAN: POTRAIT OF DR. SLAVKO FORNAZARIČ, FIGHTER FOR THE NATIONAL RIGHTS OF SLOVENIANS IN THE PRIMORSKA REGION

In the following article, the author attempted to provide a biographical insight into the personality and activities of Dr Slavko Fornazarič (1888–1969), a nationally-conscious Slovenian from the Primorska region, lawyer and refugee from Venezia Giulia. The author presented the life and work of this forgotten fighter for the national rights of the Primorska region Slovenians by collecting and analysing oral sources as well as scarce information from literature and newspapers, archival sources, and especially from the documents and journal, which are a part of Fornazarič's personal heritage. As it turns out, Fornazarič is

* Predmetna učiteljica, svétница, višja knjižničarka, OŠ Preserje, Preserje 60, SI–1352 Preserje, goranka.kreac-ic@guest.arnes.si

currently not mentioned in any Slovenian lexicons or encyclopaedias. The author hopes to change this with the present article.

Keywords: Dr Slavko Fornazarič, the Slovenian Sokol movement, the Edinost political society, Jadran – the society of Slovenians from the Primorska region in Maribor, the Office for the Occupied Slovenian Territory, British Special Operations Executive (SOE)

Uvod

Pričujoči prispevek obravnava življenje dr. Slavka Fornazariča in njegovo delovanje v nekaterih širših političnih dogodkih 20. stoletja.

Slavko Fornazarič (krščen kot Alojzij) se je rodil 21. junija 1888 v stari kmečki družini »Pri Mlekarju« v Biljah pri Novi Gorici.¹ Sprva je študiral medicino, vendar je študij opustil. Za pravo ga je navdušil nekaj let starejši prijatelj, rojak in študent praške univerze, Drago Marušič, zato se je prepisal na pravno fakulteto na Karlovi univerzi v Pragi.

Slavko Fornazarič je po vrnitvi s študija postal dejaven član telovadnega društva Sokol in akademskega društva Adria v Gorici ter član političnega društva Edinost. Kmalu, že leta 1916, je prišel v Ljubljano, kjer je naslednjih šest let opravljal obvezno odvetniško prakso pri različnih odvetnikih.

1 Fornazariči so star slovenski kmečki rod, ki je živel v Renčah že na začetku 17. stoletja. Takrat so bili zapisani kot Furnasar. – Marjan Vogrin, »Izgubljena in najdena najstarejša matična knjiga župnije Renče,« *Arhivi* 26, št. 2 (2003): 313.

V tem času je aktivno sodeloval v vseh emigrantskih organizacijah, ki so se po vojni ustanovljale v Ljubljani in na Primorskem. Pomembna je njegova vloga pri Narodnem svetu za neosvobojeno domovino.² Znotraj Narodnega sveta je delovala tudi Pisarna za zasedeno ozemlje, kjer je deloval sprva kot tajnik in nato kot vodja. Ko je ta nehala delovati, je delal v narodnoobrambni organizaciji Jugoslovanska matica, ki je bila ustanovljena aprila 1920.

Leta 1922 je zapustil Ljubljano in se vrnil v Gorico, kjer je še eno leto opravljal pripravniško prakso pri dr. Karolu Podgorniku. Ko je po sedmih letih pripravništva opravil odvetniški izpit na tržaškem sodišču, je takoj, leta 1923, odprl samostojno odvetniško pisarno v Ajdovščini. Od tam je redno hodil v Trst in Gorico in ostal še naprej dejaven sokol ter aktiven član političnega društva Edinost. Kot znan borec za narodnostne pravice Slovencev v Julijski krajini je bil preganjan od fašističnih oblasti ter zaprt in preganjan v Jugoslavijo.

V Mariboru je Slavko Fornazarič odprl svojo odvetniško pisarno leta 1931. Tudi tam je bil aktiven v sokolskem društvu primorskih Slovencev Jadran. Pogosto je bil *pro bono* odvetnik za revne, najbolj pa se je zavzemal za vrnitev premoženja vojnim oškodovancem z zasedenega ozemlja, ki ga je Italija zasedla ob koncu prve svetovne vojne in nato priključila novembra 1920. Od leta 1938 je bil tudi uradni pravni zastopnik za vse vojne oškodovance z mariborskega območja.

Ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 je moral spet bežati. Nemci so ga kot znanega narodnega delavca pregnali iz Maribora in vrnil se je v Ljubljano. Vendar tudi tu ni našel miru. Ko so Italijani začeli preganjanje in zapirati zavedne Primorce v Ljubljani, se je za nekaj časa umaknil na varno. Med vojno je imel nekaj časa odprto odvetniško pisarno v Starem trgu pri Ložu in v Cerknici. Leta 1941 je kratek čas ilegalno deloval v Splitu, leta 1943 pa je odšel v Trst, kjer je pol leta sodeloval pri ustanavljanju OF. Ker mu je grozila aretacija, se je umaknil v Gorico. Po drugi svetovni vojni, od leta 1945 do 1947, je bil tudi referent za vojne oškodovance iz druge svetovne vojne pri gospodarski komisiji PNOO v Trstu.³

Posebno poglavje in eno od najpomembnejših obdobj njegovga življenja, ki še ni povsem raziskano, je delovanje v protinacistični obveščevalni skupini Anteja Anića, majorja jugoslovanske kraljeve vojske v Mariboru, in sodelovanje z britansko upravo za posebne operacije – SOE. Po vojni je Fornazariča UDV vztrajno zasliševala, a ga ni zlomila.

O Fornazariču nismo zasledili nobenega zapisa v biografskih leksikonih ali v enciklopedijah; skope informacije so v knjigi Jerce Vodušek-Starič *Slovenski špijoni in SOE*. Nekaj gradiva hrani Arhiv RS v povezavi s Pisarno za zasedeno ozemlje, kjer je Fornazarič delal od samega začetka. Tudi Pokrajinski muzej Koper hrani mapo, v kateri so predvsem pravni spisi, povezani s športnim društvom Partizan v Kopru idr.⁴ Kljub temu nam je s pregledovanjem časnikov in časopisov med dvema vojnama uspelo sestaviti zadovoljiv portret dotlej javnosti neznanega in pozabljenega borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev. Največ podatkov smo vendarle odkrili

2 V vabilu, ki ga je podpisal tajnik dr. Fornazarič 12. 1. 1921, piše, da je to namenjeno seji Narodnega sveta za neosvobojeno domovino, ki bo v prostorih Pisarne za zasedeno ozemlje na Pražakovi 3/I. – SI_AS/0059.

3 Fornazarič je po vojni sicer živel v Gorici in nato v Kopru. Od tam se je vozil v Trst.

4 PMK, Osebni arhiv dr. Slavka Fornazariča. Mapa ima samo ta naslov in nima signature.

v skromni pisni zapuščini, ki jo še hranijo njegovi vnuki v Kopru in Ljubljani. Tako smo lahko natančno sledili njegovim selitvam po Julijski krajini in pozneje emigraciji v Jugoslaviji. Omenjeni dokumenti izvirajo iz časa med drugo svetovno vojno in po njej, a ker je v njih veliko življenjepisnih podatkov, nam je z njimi uspelo dopolniti podatke, ki so sicer manjkali v virih. Vsi starejši dokumenti so izginili v letu 1931, ko so Slavka Italijani izgnali v Jugoslavijo, izginili pa so tudi tisti do leta 1941, ko so ga Nemci izgnali iz Maribora.

Največji vpogled v Fornazaričevo delovanje med drugo svetovno vojno in tri leta po njej predstavlja njegov dnevnik iz let 1941–1949. Prav v teh nepovezanih skopih in na prvi pogled popolnoma nezanimivih beležkah, kot so imenik oseb z naslovi in telefonskimi števkami ter datumi srečanj, se je skrivala prava zakladnica informacij. S pomočjo Fornazaričevih dnevniških zapisov, ki za posamezen dan niso daljši od ene vrstice, nam je uspelo rekonstruirati zanesljiv vpogled v njegovo medvojno in povojno delovanje. Kratki dnevniški zapisi so razjasnili, s katerimi osebami se je srečeval, s katerimi je delal in sodeloval ter s katerimi se je družil in bil v sorodstvenih razmerjih. Vse to je bilo mogoče izvedeti v nekaj drobnih knjižicah z miniaturno pisavo. In skoraj vse te osebe, brez izjeme, so bile zanimive. Našli smo tudi skoraj vse njegove predvojne znance, čeprav se je z njimi srečeval med vojno ali po njej: Milka Brezigarja, pravnika in politika, Antona Batagelja, vodjo protiobveščevalne službe jugoslovanske kraljeve vojske, Jožeta Golca, novinarja in vodjo obveščevalne skupine Aniča-Vauhnika v Trstu, Viljema Krejčija, odvetnika in sokola, Vilka Baltiča, odvetnika, ljubljanskega velikega župana, omenjeni so tudi lokalni tržaški aktivisti OF in mnogi drugi.

Slavko Fornazarič je bil predvsem borec za narodnostne pravice primorskih Slovencev meščansko liberalne provenience; med vojno je dejavno podpiral OF. Vse njegovo delovanje, tudi tisto neznano in še neraziskano, je vodil en sam namen – osvoboditi slovensko Primorje in ga priključiti matični domovini.

In ne nazadnje, avtorica je dolžna pojasniti, zakaj je izbrala glavni naslov »Mož od Soče«. Navdih je našla v Fornazaričevi osebni zapuščini, v voščilnici ob njegovi 80-letnici leta 1968, ki mu jo je poslal primorski rojak in dolgoletni prijatelj dr. Ivo Juvančič:⁵

Šel si skozi monarhije, Kraljevine ...

Pil ob raznih vrelcih znanja: na severu v zlati Pragi, na jugu v Beogradu in Rimu. (Hvala),⁶ da si ostal naš v jedru ... Mož od Soče.⁷ To naj Ti je v čast!

Ivo Juvančič, 20. 6. 1968

5 Dr. Ivo Juvančič (1889–1985), duhovnik, kulturni delavec in raziskovalec zgodovine primorskih Slovencev. Leta 1946 je sodeloval kot izvedenec za goriško vprašanje v sklopu jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci. Kmalu po vojni je izstopil iz duhovniškega stanu in nato delal na Znanstvenem inštitutu vlade LRS ter kot arhivar Muzeja narodne osvoboditve do 1957. Od takrat do upokojitve leta 1972 je delal na Inštitutu za narodna vprašanja kot znanstveni sodelavec na »zahodnem« oddelku. – Martin Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*, 7. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1981), 605.

6 Ta beseda je sicer nečitljiva, a je mogoče, da piše hvala.

7 Juvančič verjetno aludira na »Klic od Soče!«, edini »leposlovni« članek dr. Fornazariča v sicer političnem časopisu *Slovenski narod*, 4. 9. 1919. To je hvalnica in žalostinka obenem, ki opisuje avtorjeve občutke ob nastanku nove države.

Kronološki pregled življenja in dela dr. Slavka Fornazariča

Goriški sokol

Prvi viri ga omenjajo že kot študenta. Narodnozavedni Slovenci v takrat avstrijskem Primorju so se združevali v različna društva in organizacije, kjer so gojili svojo narodno pripadnost z različnimi aktivnostmi. Že od konca 19. stoletja je bila družbena dejavnost na Goriškem izredno razvejana. V začetku 20. stoletja se je množici društev pridružilo še Akademsko ferijalno društvo »Adrija«, ustanovljeno leta 1902. Leta 1910 je predsednik društva postal 22-letni »jurist« Slavko Fornazarič.⁸

Tudi sokolska društva so bila izredno razvejana, zato se je pojavila potreba po preglednejšem delovanju in združitvi v novo krovno organizacijo. Tako se je sprva leta 1909 ustanovila Primorska sokolska župa s sedežem v Gorici, ki je vključevala tudi tržaška društva. Februarja 1910 se je ločila na dve samostojni organizaciji, na Tržaško in Goriško sokolsko župo. Goriški časnik *Soča*, glasilo Narodno napredne stranke, je seveda podpiral sokolsko gibanje in je redno objavljaj njihove dogodke. Tako lahko izvedemo, da se je prav kmalu po ustanovitvi samostojne Goriške sokolske župe sestalo tudi sokolsko društvo iz Bilj, kjer je bil ustanovljen nov upravni odbor. Tajnik je postal Slavko Fornazarič, ki je bil istočasno izvoljen tudi za delegata v novoustanovljeni župni odbor.⁹

Takrat se je Slavko seznanil in spoprijateljil z mnogimi sokoli, s katerimi je potem sodeloval tudi v emigraciji v Ljubljani. Med prvimi omenjamo dr. Draga Marušiča, ki je do svoje smrti ostal družinski prijatelj Fornazaričevih. Bil je starosta samostojne goriške sokolske župe,¹⁰ ko se je krovni organizaciji pridružil Fornazarič kot delegat biljanskega sokolskega društva. Nekaj mesecev pozneje je bil izvoljen še za nadzornika župnega odbora.¹¹ Omenimo še podstarosto Primorske sokolske župe iz leta 1909, dr. Gustava Gregorina, sodnika iz Trsta,¹² ki je bil kasneje predsednik odseka Narodnega sveta za neosvobojeno domovino v Ljubljani (tajnik odseka je bil Slavko Fornazarič). Med sokolskimi podstarostami omenimo še dr. Dinka Puca,¹³ ki je deset let pozneje sodeloval s Fornazaričem v Pisarni za zasedeno ozemlje v Ljubljani in bil tudi njegov mentor v času pripravnštva.¹⁴

8 *Edinost*, 19. 9. 1910, 2.

9 *Soča*, 17. 9. 1910, 4.

10 Martin, Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*, 10. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984), 378.

11 *Slovenski Sokol: glasilo slovenske sokolske zveze*, 25. 1. 1912, 8.

12 *Soča*, 23. 11. 1909.

13 Dr. Dinko Puc (Putz), slovenski pravnik in politik, (1879–1945). Primorski begunec v Ljubljani. Vidni predstavnik liberalnega bloka, ki se je zavzemal tudi za stike z OF. Gestapo ga je aretiraj skupaj z inž. Mačkovškom in Ivanom Pucijem. Poslali so jih v Dachau, kjer so vsi trije umrli.

14 *Soča*, 14. 1. 1909.

Anton Fornazarič, »Mlekarjev Tone«, sin Antona in Lucije, roj. Čuk, s soprogo Frančiško, roj. Dominko, iz Bilj. Imela sta sedem otrok; najstarejšo Gizelo, por. Mozetič, je ubila granata v Gorici l. 1915. Drugi je bil Slavko (Alojzij), tretja Francka, por. Nemec, Jože in Helena sta umrla pri petnajstih oz. štirih letih; šesta je bila Marija, por. z Rudijem Bratužem, gostilničarjem iz Gorice, najmlajša pa Felicita (Felička), por. Kogoj.
Vir: Iz družinskega albuma Beltram.

Leta 1912 je sodeloval na enem od vse sokolskih zletov v matični domovini sokolstva na Češkem, v Pragi leta 1912. Kot poroča časnik *Soča*, je Fornazarič takrat sestavil »jako lepo poročilo« in ga objavil v *Sokolskem praporju*, glasilu Goriške sokolske župe, ki je izhajalo od leta 1911 do 1913.¹⁵

Leto pozneje je Goriška sokolska župa izdala njegov prevod češke brošure *S poti! Klerikalci in sokolstvo*, ki jo je v izvirniku (češko *Vari!*) izdal *Vestník Sokolski* v Pragi, slovenski prevod pa je izšel s pomočjo Goriške sokolske župe.¹⁶ Tudi v tej brošuri se v uvodu omenja velik uspeh vseslovanskega zleta v Pragi 1912.

¹⁵ *Soča*, 10. 10. 1912, 3.

¹⁶ Slavko Fornazarič, prev., *S poti! Klerikalci in sokolstvo* (Gorica: Goriška sokolska župa, 1913).

Iz Gorice v Ljubljano 1916–1922

Po smrti prve soproge, ki je umrla za špansko gripo, se je Fornazarič poročil z Marijo Pertot iz Rojana (Trst), eno od osmih hčera nadučitelja Josipa (Jožefa) Pertota, narodnega delavca in sokola.¹⁷

Še pred italijansko okupacijo Primorske se je zatekel v Ljubljano. Bil je v prvem valu pribežnikov, saj ni želel, da ga vpokličejo v italijansko vojsko. Pripravljal je zaključne rigoroze za doktorat, ki ga je zagovarjal leta 1916. Še preden je monarhija odšla na smetišče zgodovine, so se primorski begunci v Ljubljani, med njimi tudi Slavko, že dejavno priključili pripravam za ustanovitev nove države.

Kljub vsemu je ostal tudi dejaven sokol. Junija 1919 je bil med slovenskimi delegati na občnem zboru Zveze sokolov Srbov, Hrvatov in Slovencev v Novem Sadu. Na drugi svečani seji tega srečanja, 30. 6. 1919, je bil Fornazarič izbran v starešinstvo Sokolske zveze SHS, v odbor kulturno-prosvetnega oddelka.¹⁸ Ob svečanem sprejemu sokolske ustave je prebral tudi resolucijo, ki so jo pripravili primorski sokoli oz. sokoli z »zasedenega jugoslovanskega ozemlja«.

Pariška mirovna konferenca, ki se je začela že v januarju, je bila zaključena dva dni prej, torej 28. junija. Izidi niso bili ugodni za Hrvate, še manj za Slovence, ki so ostali brez skoraj ene tretjine etničnega ozemlja; primorski sokoli so z resolucijo želeli opozoriti na nepravilne izide pogajanj. Zato je Fornazarič menil, da se resolucija ne pošlje na mirovno konferenco, kot je bilo sprva mišljeno, saj ne bi dosegla nobenega učinka. Velike sile (Velika Britanija, Francija in ZDA) so odločale in odločile v prid Italije. Predlagal pa je, da se resolucija kljub temu pošlje vsem »slovanskim bratom«, zvezi francoskih »gimnastov« ter češki sokolski zvezi. Fornazarič je prebral resolucijo v slovenščini (*govori slovenački*).

Resolucija je bila enoglasno sprejeta s tem, da se je seznam naslovnikov nekoliko spremenil. Poslali so jo namreč tudi sokolom v Ameriko.

Delovanje v Pisarni za zasedeno slovensko ozemlje

Ljubljansko obdobje Fornazaričevega begunskega delovanja, in verjetno eno od najpomembnejših, zaznamuje predvsem ustanovitev Narodnega sveta in njegovega oddelka – Pisarne za zasedeno slovensko ozemlje. Narodni svet se je ustanovil še med poslednjimi izdihljaji monarhije avgusta 1918. Sestavljali so ga pripadniki različnih strank in političnega društva Edinost iz Trsta.

Pisarna za zasedeno slovensko ozemlje je bila ustanovljena skupaj s Komisijo za mirovno konferenco v začetku novembra 1918 kot organ Narodnega sveta za Slove-

¹⁷ Josip Pertot (1858–1938), narodni delavec, učitelj in ustanovitelj pevskega društva Lipa v Bazovici in Rojanu, predsednik Sokola, odbornik tržaškega političnega društva Edinost itd. – Martin Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*, 20. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994), 764, 765.

¹⁸ *Sokolski glasnik*, št. 8, 9, 10 (1919), 290.

nijo.¹⁹ Kmalu, 24. novembra, pa je imel Fornazarič, odvetniški kandidat iz Gorice,²⁰ otvoritveni govor na manifestaciji v Ljubljani za takojšnje »ujedinenje« s Srbijo. Shod se je začel s Slavkovim ognjevitim govorom, ki je požel bučen aplavz. Sledil je govor dr. Dinka Puca, ki je bil izvoljen za predsednika shoda in je izrekel marsikatero grenko misel na račun izdaje antantnih sil, ki so popustile Italiji. Fornazarič je potem pojasnjeval še pravne posledice stanja, v katerem so se znašli, in možnosti izhoda.

Tisti dan je bila sprejeta tudi odločitev glede begunskega urada. Navzoči predstavniki prebivalcev z okupiranih ozemelj Goriške, Trsta, Istre, Notranjske so ta dan poleg potrditve Pisarne za zasedeno ozemlje izdali tudi resolucijo s tremi točkami. Zapisali so, da vsi Slovenci vztrajajo po načelu samoodločbe narodov, kar je bila ena od 14 točk Wilsonovega programa na mirovni konferenci; vztrajajo tudi pri združitvi vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ker pa Narodna vlada v Ljubljani in Narodno vijeće v Zagrebu nista bila mednarodno priznana, so nujno prošnjo naslovili na srbsko kraljevo vlado, naj nemudoma ukrene vse, kar je potrebno za združitev.²¹ Izid zgodbe je znan. Na Goriškem, Tržaškem in v Istri ni prišlo do referenduma oz. plebiscita; ni obveljal Wilsonov načrt, pač pa interesi zmagovitih sil, ki so odločili v prid Italije, h kateri je bila priključena tretjina slovenskega etničnega ozemlja. Pisarna za zasedeno ozemlje je imela vse pogoje, da nadaljuje svoje poslanstvo in delo, zaradi katerega se je ustanovila. Predsedništvo Pisarne, ki je zbirala predvsem gradivo za Pariško mirovno konferenco ter gradivo o postopanju italijanskih oblasti na zasedenem ozemlju, je prevzel dr. Gustav Gregorin, tajništvo pa Slavko Fornazarič. Pisarna se je na začetku svojega delovanja še opirala na Narodni svet,²² ki je izdal razglas, naj se na okupiranem ozemlju začnejo ustanavljati krajevni narodni odbori (ki pa jih italijanska oblast ni priznavala).

Kmalu naj bi se ustanovil še Odbor za zasedeno ozemlje, ker Pisarna ni več mogla urejati toliko nakopičenega gradiva. Ukvarjal naj bi se izključno s problemi z zasedenega ozemlja.²³ Vendar ta odbor ni deloval dolgo, zato se je izoblikovala ideja o novi in večji organizaciji, katere ustanovitev je predlagal Fornazarič, takrat že predsednik Pisarne za zasedeno ozemlje in podpredsednik Odbora za zasedeno ozemlje. Fornazariču je uspelo sestaviti pripravljalni odbor za ustanovitev nove organizacije z imenom Narodni svet za neodrešeno domovino. Veliko zborovanje je potekalo od 31. januarja do 2. februarja 1920, na katerem se je zbral cvet v Ljubljani živeče primorske inteligence. Za predsednika je bil izvoljen prof. dr. Leonid Pitamic, za podpredsednike dr. Dinko Puc, dr. Anton Breclj in dr. Josip Kovač ter za tajnika dr.

19 Pisarna je bila v bistvu podrejena Komisiji za mirovno konferenco. – SI_AS/0059.

20 »Sijajna manifestacija za takojšnje 'ujedinenje' s Srbijo,« *Slovenski narod*, 25. 11. 1918, 2.

21 Ibid.

22 Dr. Fornazarič, dr. Jež in dr. Dinko Puc so delali v odseku NS v Ljubljani, in sicer v Odseku za propagando v okupiranih krajih in za sprotno zbiranje gradiva za naše delegate. – Peter Ribnikar, ur., *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998), 175.

23 Dušan Nečak, »Pisarna za zasedeno ozemlje,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 20, št. 2 (1972): 101–06.

Družina Pertot iz Rojana. Rojanski nadučitelj in sokolski načelnik Josip (Jože) Pertot in Ana, roj. Štrukelj, iz Trebč (Trebicino) s sedmimi od osmih hčera: najstarejša Ilka (Otilija), por. Stegu, ki je po prvi svetovni vojni edina ostala v Italiji, Marija (Mimi), por. Fornazarič, Stanislava (Stana), por. Gulič, Nada, por. Mrkušić, Ana, por. Schäffer, Milka (Emilija), ki ni bila poročena, Zorka, por. Kisić, in najmlajša Vera, por. Grgič.

Vir: Iz družinskega albuma Beltram.

Slavko Fornazarič.²⁴ Toda Narodni svet za neodrešeno domovino, od katerega so vsi veliko pričakovali, ni deloval dolgo. Najprej je odstopil predsednik dr. Pitamic, nato so odpovedali Hrvati, ki niso hoteli stopiti v Narodni svet (tako je Narodni svet izgubil vsejugoslovansko veljavo). Znotraj Narodnega sveta sta uspešno delovali samo še Pisarna in begunski odsek (poseben odsek, ki je deloval znotraj Pisarne).

Narodni svet za neosvobojeno domovino je 9. oktobra 1920 izdal obvestilo »rojakom iz neosvobojene domovine«, ki sta ga podpisala predsednik dr. Gustav Gregorin in tajnik dr. S. Fornazarič.²⁵ Izšlo je v *Novi pravdi*, glasilu narodno-socialistične stranke, v katerem podpisnika svetujeta rojakom, kako naj glasujejo na bližajočih se volitvah v konstituantu. Pravita, da naj bi stranko, ki ne bi priznavala pravice naroda do popolnega zedinjenja, zavrnila kot protinarodno in protidržavno. Če pa se volivci ne morejo odločiti, koga naj volijo zaradi političnih prepričanj, svetujeta, naj dajo prednost tisti stranki, katere program namenja največ koristi rojakom v neosvobojeni (okupirani) domovini.

²⁴ Ibid., 103.

²⁵ »Rojakom iz neosvobojene domovine,« *Nova pravda*, 16. 10. 1920, 2.

S podpisom rapalske pogodbe 12. novembra 1920 je bilo zasedeno območje priključeno Italiji. Delovanje Narodnega sveta za neosvobojeno domovino je počasi usahnilo, kar pomeni, da je bil Gregorinov in Fornazaričev oktobrski razglas glede volitev eno od njegovih zadnjih dejanj.²⁶

Decembra 1920 se je znova ustanovila t. i. »druga« Pisarna za zasedeno ozemlje, ki pa je svoje delo prilagodila novemu položaju. Svoje delovanje so razširili še na Koroško in začeli tesneje sodelovati z Jugoslovansko matico. Fornazarič je postal njen predsednik. Kot je izjavil ob neki priložnosti, se je Pisarna v prvem obdobju ukvarjala predvsem z delom za pariško mirovno konferenco. Ko pa ta ni prinesla zelenih rezultatov, naj bi se v drugem obdobju delovanja Pisarne začele ustanavljati predvsem tajne službe na zasedenem ozemlju.²⁷ Tako se je že januarja 1919, na pobudo Pisarne, ustanovil Tajni oz. Glavni odbor v Gorici, ki je imel enako nalogo kot Pisarna, torej priključitev zasedenega ozemlja Kraljevini SHS. V Trstu naj bi deloval Centralni odbor, ki je tesno sodeloval z goriškim.²⁸ Goriški odbor je ustanavljal glasbena in pevska društva v Gorici in okolici, ki so ob kulturno-prosvetnem delu predstavljala verjetno tudi kuliso za ilegalno delovanje.

Glavna naloga druge Pisarne je bila organizacija tajnih zvez med zasedenim ozemljem in jugoslovansko Slovenijo, saj je bil takrat prehod čez mejo onemogočen. Pisarna je ustanovila nekaj ilegalnih poti, ki so omogočale zvezo zamejcev z matično domovino; glavna pot je potekala po trasi iz Ljubljane do Bohinjske Bistrice čez Podmelec skozi Sv. Lucijo in Kanal do Gorice. Prav pri takih nalogah je bilo delo Pisarne za zasedeno ozemlje najbolj uspešno.²⁹ S pomočjo svoje mreže zaupnikov je zbirala vojaške podatke in jih sporočala naprej v poveljstvo Dravske divizije Vojske Kraljevine Jugoslavije v Ljubljani. Mnogo Fornazaričevih znanstev izvira prav iz tega časa, ko je nabiral prve izkušnje v obveščevalnem delu.

Dr. Vilko Baltič je 27. marca 1922 kot zastopnik pokrajinskega namestnika pisal Fornazariču, vodji Pisarne za zasedeno ozemlje. Obvestil ga je, da se po nalogu Ministrstva za socialno politiko iz Beograda nemudoma izvrši likvidacija Pisarne ter da se vsi njeni posli, skupaj z arhivom, predajo Pokrajinskemu odboru Jugoslovanske matice v Ljubljani. Uslužbenci, ki so bili do tega datuma zaposleni v Pisarni, bodo odslej na razpolago temu odboru.³⁰ Tako je Fornazarič kratek čas deloval kot tajnik Pokrajinskega odbora Jugoslovanske matice v Ljubljani. Kmalu nato ga je Narodni svet napotil na Goriško, da nadaljuje svoje delo na terenu.³¹

26 Spopadi v prvi svetovni vojni so se dejansko končali že 11. 11. 1918, formalno pa je bila vojna končana z versajsko mirovno pogodbo 28. 6. 1919. Vmes pa je potekala pariška mirovna konferenca, ki je z delovanjem začela v januarju 1919.

27 Nečak, »Pisarna za zasedeno ozemlje,« 105.

28 Ibid.

29 Ibid.

30 SI_AS/0059, f. 1.

31 Iz nekega zapisa v osebni zapuščini Slavka Fornazariča.

Fornazarič je zelo redko objavljaj, napisal pa je veliko priložnostnih obvestil, je avtor ali soavtor mnogih pomembnih resolucij, spomenic,³² referatov³³ in propagandnih brošur, da ne omenjamo vseh njegovih govorov v javnosti.

Leta 1920 je Pisarna za zasedeno ozemlje v Ljubljani izdala še brošuro *Naša Alzacija-Lorena*.³⁴ To so torej edini objavljeni zapisi izpod peresa Slavka Fornazariča (poleg preвода sokolske brošure iz leta 1913).

Ponovno v Julijski krajini: 1922–1931

Zadnje leto pripravniškega staža je opravil v Gorici, v pisarni dr. Karla Podgornika, odvetnika in politika, sokolskega starešine, predsednika akademske Adrije, dejavnega člana Edinosti, Fornazaričevega starejšega soborca za narodnostne pravice primorskih Slovencev.³⁵

Fornazarič je bil ves čas svojega delovanja v Ljubljani odvetniški pripravnik. Moral je namreč počakati sedem let, da je minilo pripravniško obdobje. Leta 1923 je opravil odvetniški izpit pri tržaškem prizivnem sodišču.³⁶ Svojo prvo pisarno je odprl v Ajdovščini.³⁷ Redno je vzdrževal stike s tržaškimi in goriškimi društvi, še posebej aktivno pa je deloval v političnem društvu Edinost, katerega predsednik je bil dr. Josip Wilfan.³⁸

Zaradi spoznanja, da se bo pariška mirovna konferenca iztekla neugodno iztekla za Slovence in Hrvate, se je avgusta 1919 več organizacij in strank združilo v enotno *politično društvo Edinost*.³⁹ Združeni so bili istrsko in tržaško društvo *Edinost*, goriška liberalna, agrarna ter klerikalna stranka idr. Kmalu so se odnosi med krščanskosocialnim in narodnoliberalnim polom začeli slabšati, kar je bilo pričakovati zaradi različnih svetovnonazorskih pogledov. Pojavile so se zahteve po ozemeljski delitvi na tri samostojna območja: Istro, Goriško in Trst. To razdelitev so poskušali

32 Spomenica s 7. 8. 1919, ki jo je Fornazarič kot vodja Pisarne za zasedeno ozemlje poslal predsedstvu deželne vlade za Slovenijo. – Dušan Nečak, »Prispevek k vprašanju primorskih beguncev v letih 1918–1920,« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 21, št. 2 (1973): 120.

33 V Hrvaškem državnem arhivu hranijo 22 strani dolg referat S. Fornazariča, katerega glavna tema je zaščita manjšin in njihovega šolstva na zasedenem ozemlju. – HR-HDA-781-2-5-1-4-16, Referat dr. Slavka Fornazariča 21. 3. 1921 v Ljubljani, »Vprašanje zaščite manjšin naših ljudskih in drugih šol ter naših kulturnih organizacij na ozemlju, danes anketiranem od Kraljevine Italije«. Isti referat se nahaja tudi v: SI_AS/0059, f. 2, Kopije rokopisov za brošure in časopisne članke 1918/1919.

34 Slavko Fornazarič in Dinko Puc, *Naša Alzacija-Lorena* (Ljubljana: Pisarna za zasedeno ozemlje, 1920). Kooperativni online bibliografski sistem COBISS sicer navaja Slavka Fornazariča in Dinka Puca kot avtorja in prav tako Pisarno za zasedeno ozemlje kot izdajatelja *Naše Alzacije-Lorene*, vendar tega iz podatkov v brošuri ni mogoče ugotoviti.

35 Dr. Karol Podgornik, slovenski pravnik in politik v Gorici, (1878–1962). Bil je član izvršnega odbora Narodno napredne stranke v Gorici, dolgoletni predsednik društva Narodna prosveta, osrednje prosvetne organizacije liberalcev na Goriškem. Leta 1921 je bil kot član Jugoslovanske narodne stranke izvoljen v italijanski parlament. Osvobodilni fronti se je pridružil leta 1942.

36 *Edinost*, 15. 8. 1923, 2.

37 *Mali list: tednik za novice in pouk*, 14. 9. 1923, 1.

38 Pozneje se je preimenoval v Vilfan.

39 »Politično društvo Edinost,« *Slovenska kronika XX. stoletja, 1900–1941* (Ljubljana: Nova revija, 1995), 235, 236.

rešiti z ustanovitvijo Narodnega sveta, ki bi navzven predstavljal slovensko in hrvaško skupnost, a je bilo za to že prepozno.⁴⁰

Društveno glasilo z enakim imenom je redno poročalo o sestankih, občnih zborih in drugih aktivnostih v zvezi z delovanjem društva. Zelo obsežno je poročalo o poteku dogodkov v društvu, nad katerim so se zgrinjali temni oblaki razkola. Slavko Fornazarič je bil v tem času zelo dejaven in je poskušal umirjati strasti. Zavedal se je, da bi ločitev na samostojne enote pomenila slabitev. Poskušal je prepričevati predvsem svoje goriške kolege, zato se je udeležil enega od zadnjih občnih zborov še združenega goriškega političnega društva. Nadaljnji razvoj dogodkov kaže, da je bil neuspešen. Na društvenem občnem zboru v Trstu, 30. decembra 1923, je poročal o neuspešni goriški misiji in povedal, da ga je bilo ob tem, kar je tam slišal, kot Slovence sram.⁴¹ V nagovoru občinstvu je še predlagal, naj bi poleg društvenega glasila *Edinost* izhajal še bolj poljuden in poceni časopis, ki bi zavračal napade in osebne žalitve v enaki »maniri« (na enak način), »odbijati bomo morali klin s klinom«. ⁴² *Edinost* pa naj bi ostalo vodilno in reprezentativno glasilo društva.

Samo dober mesec pozneje, februarja 1924, je prišlo do razcepitve in ustanovitve treh političnih združenj in dveh nazorskih taborov: narodnoliberalnega političnega društva *Edinost* v Trstu, z odseki za goriško, tržaško in istrsko pokrajino, krščansko-socialnega političnega društva *Edinost* v Gorici in krščanskosocialnega političnega društva *Edinost* za Hrvate in Slovence v Istri.⁴³

Odslej je Fornazarič sodeloval z narodnoliberalno *Edinostjo* v Trstu. Vsa društva *Edinosti* pa je italijanska oblast leta 1928 ukinila.⁴⁴ Takrat je bil še vedno v Julijski krajini, njegova pisarna v Ajdovščini pa je bila središče sestankov liberalnih Slovencev. Njegovo delovanje doma in v Trstu tako ni moglo uiti budnim očem fašističnih oblasti, ki so ga sprva zaprle in nato leta 1930 izgnale. Po tem dogodku se je z družino preselil v Maribor.

Med Štajerci – iz Ajdovščine v Maribor: 1931–1941

Ko je Fornazarič prišel v Maribor, je sprva odprl pisarno v Sodni ulici 14, nato pa v Marijini ulici. Iz tega obdobja imamo celo nekaj pričevanj s področja njegovega odvetniškega dela. Bil je zelo aktiven pri vprašanju povrnitve vojne škode iz prve svetovne vojne. Vojni oškodovanci so imeli namreč tudi svoja društva, zborovanja in so se redno sestajali. Na teh zborovanjih se je razpravljalo o neurejenem vprašanju vrnitve vojne škode oškodovancem z italijanskih bojišč in s Koroške. Dvajset let po

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ *Edinost*, 1. 1. 1924, 2.

⁴² Ibid.

⁴³ Lavo Čermelj je že leta 1969 zapisal, da nimamo od voditeljev društva *Edinost* nobenih zapisanih spominov pa tudi nobenega večjega prikaza njihovega delovanja. – Lavo Čermelj, *Spomini na moja tržaška leta* (Ljubljana: Slovenska matica, 1969), 43.

⁴⁴ »Politično društvo *Edinost*,« *Slovenska kronika*, 235, 236.

koncu prve svetovne vojne, leta 1938, so se udeleženci zborovanja v Mariboru oglašali z enakimi vprašanji. Glavni referent takratnega zborovanja je bil Slavko Fornazarič iz mariborskega odbora; odslej je pravno zastopal vse vojne oškodovance.⁴⁵ Udeleženci zborovanja, kjer je sodeloval tudi ljubljanski odbor, so v Beograd poslali spomenico predsedniku vlade Milanu Stojadinoviću. To je bila le ena poteza v vrsti vlog, ki sta jo mariborski in ljubljanski odbor poslala skupščinskemu odboru za prošnje in pritožbe.⁴⁶

Po prihodu v Maribor se je takoj vključil v sokolsko zvezo in v društva primorskih Slovencev v Mariboru. Leta 1936 je bila na občnem zboru Mariborske sokolske župe izvoljena nova uprava in Fornazarič je postal član častnega razsodišča. »Zaslužni starosta«⁴⁷ mariborskih sokolov pa je bil od 1937 do 1941, ko so ga Nemci izgnali in se je zatekel v Ljubljano.

Fornazarič je bil aktiven tudi v drugih društvih, npr. v društvu oz. pevskem zboru primorskih Slovencev Jadran,⁴⁸ ki je v Mariboru začel delovati že leta 1919. Drugega septembra 1934 je Maribor gostil emigrantski tretji redni kongres *Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine*,⁴⁹ ki je sovpadal s 15-letnico društva Jadran. Otvoritveni večer kongresa s slavnostnim programom so pripravili v veliki dvorani Union. Vse prisotne je nagovoril predsednik društva Slavko Fornazarič. Po prireditvi so se zbrali predstavniki vseh emigrantskih društev skupaj z delegati, ki so prišli na kongres in »razglabljali nekatera notranja emigrantska vprašanja«.⁵⁰ Na kongresu so sodelovali tudi dr. Miloš Vauhnik, dr. Vinko Rapotec, francoski častni konzul v Mariboru, ter stric Stanka Rapotca.⁵¹ Vse te osebe so nekaj let pozneje sodelovale s kraljevo jugoslovansko vojaško in britansko obveščevalno službo, v upanju, da prispevajo svoj delež v obrambi proti prodirajočemu nacizmu, ki je trkal na vrata severne meje po anšlusu.

Fornazarič in obveščevalni center majorja Aniča v Mariboru

Posebno poglavje v Fornazaričevem mariborskem obdobju je sodelovanje z majorjema kraljeve vojske Antejem Aničem⁵² in Mirkom Tomičem. Fornazarič je že imel izkušnje s tajnim delom iz časa svojega predsednikovanja v drugi *Pisarni za*

45 *Mariborski Večernik »Jutra«*, 13. 3. 1938, 4.

46 *Ibid.*

47 »Mariboru Sokolski dom!«, *Mariborski Večernik »Jutra«*, 10. 2. 1938, 2.

48 Društvo je štel 350 članov. – *Mariborski Večernik »Jutra«*, 9. 3. 1936, 3.

49 Andrej Vovko, »Delovanje Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933–1940«, *Zgodovinski časopis* 33, št. 1 (1979): 86.

50 »Zbor naših emigrantov«, *Slovenec*, 3. 9. 1934, 2.

51 Domnevamo, da je bil to stric Stanislava Rapotca (1911–1997), saj je bil slednji premlad in še ni mogel imeti doktorata.

52 Major Ante Anič je bil ena od osrednjih oseb obveščevalne dejavnosti v zahodnem delu Jugoslavije pred in med drugo svetovno vojno. Bil je poveljnik obmejne policije v Mariboru; delal je za jugoslovansko obveščevalno službo in po prihodu SIS in SOE leta 1939 tudi za Britance, bil je dvojni agent. Leta 1941 se je umaknil v Ljubljano in nato v Trst, kjer je deloval do konca vojne. Nato je emigriral v Argentino.

Dr. Slavko Fornazarič pred začetkom druge svetovne vojne v Mariboru.
Vir: Iz družinskega albuma Beltram.

zasedeno ozemlje v 20. letih v Ljubljani. Ni čudno, da je v negotovih časih, ko je bilo očitno, da se vojni ne bo mogoče izogniti, sprejel odločitev, da bo svoje življenje še enkrat posvetil borbi proti prihajajoči nevarnosti.

Večino podatkov o njegovem tajnem delu pred vojno v Mariboru ter med vojno v Ljubljani in na Primorskem smo črpali iz knjige Jerce Vodušek Starič *Slovenski špijoni in SOE*.⁵³ Za osnovne informacije je to zadostovalo, saj bi dodaten vpogled bistveno razširil obravnavano temo. Do ostalih zaključkov pa smo prišli na podlagi branja in analize nekaterih časopisnih in zasebnih virov, tako nam je uspelo sestaviti zadovoljivo splošno sliko tudi tega področja Fornazaričevega delovanja. Omenjena majorja sta vodila obveščevalno službo Center jugoslovanske vojaške službe in bila glavna sodelavca britanske tajne obveščevalne službe Secret Intelligence Service – SIS ter njenega oddelka uprave za posebne operacije Special Operations Executive – SOE. Za obe britanski službi je bil Maribor zanimiv zato, ker se je tam dogajalo več protinacističnih dejavnosti, saj je bilo mesto pred drugo svetovno vojno praktično nemško in je doživljalo zelo aktivno nacistično dejavnost.

Primorski pribežniki, ki so ušli fašizaciji svojih domačih krajev ter delovali v različnih društvih, so se takoj vključili tudi v protinacistično gibanje. V tem gibanju je bila dejavna domača štajerska inteligenca; med njimi je bilo veliko odvetnikov. Fornazarič je v Mariboru srečal starega znanca in sodelavca majorja Aniča, s katerim sta bila tudi prijatelja.⁵⁴

⁵³ Jerce Vodušek Starič, *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942* (Ljubljana: samozaložba, 2002).

⁵⁴ Ibid., 184.

Politična pripadnost te obsežne skupine je bila večinoma liberalna.⁵⁵ Vsi so pripadali zlasti meščanskim strankam liberalne smeri, kot sta Samostojna demokratska stranka – SDS ter na Štajerskem močno zastopana liberalna Pucljeva Slovenska kmečka stranka – SKS. Vsi so potem leta 1933 postali člani ustanovljene Jugoslovanske nacionalne stranke – JNS, ki jo je vodil dr. Milko Brezigar. V vmesnem obdobju med letoma 1931 in 1933 so bili mnogi od njih člani Jugoslovanske radikalno-kmečke demokracije – JRKD, ki je bila predhodnica JNS.⁵⁶

Mariborska Domovina omenja,⁵⁷ da so se do konca februarja 1932 v mariborski kavarni Jadran sestali somišljeniki in ustanovili mestno organizacijo JRKD. Bila je predhodnica v organizaciji stranke, saj je bilo mišljeno, da se sprva ustanovijo okrajni mestni odbori, ki bodo določili odbornike za mestni odbor. Takrat so se izvedle tudi volitve začasnega odbora mestne organizacije, med odborniki pa zasledimo kar nekaj oseb, ki se pozneje omenjajo kot obveščevalni agenti. Naštejmo le tiste odbornike novoustanovljene JRKD, ki jih omenja tudi Voduškova, torej tiste, ki so sodelovali v ilegalnem protinacističnem boju v Mariboru. To so dr. Slavko Fornazarič, dr. (Miloš) Vauhnik, odvetnik g. (Adolf) Ogrizek⁵⁸ ter dr. (Janko) Kovačec,⁵⁹ ravnatelj banke. Prisotne je nagovoril tudi župan dr. (Franjo) Lipold.⁶⁰ Političnemu profilu Slavka Fornazariča je torej lahko slediti. Domnevamo, da je bil v več strankah, vse pa so bile liberalno-meščanske. Verjetno je bil sprva na Goriškem tudi v *Narodno napredni stranki*, ki jo je tam vodil njegov odvetniški mentor dr. Karel Podgornik. Nato je bil med ustanovitelji Jugoslovanske radikalno-kmečke demokracije v Mariboru, kasneje verjetno v JNS. Med vojno je sodeloval z OF. Bil je trden demokrat meščansko-liberalne provenience, domoljub, protifašist in protinacist, a je po vojni komaj ušel usodi, ki so jo doživeli njegovi sodelavci. Te je Oddelek za zaščito naroda (OZNA) oz. Uprava državne varnosti (UDV)⁶¹ zasliševal, obsodil na smrtne oz. dolge zaporne kazni ali izgubo državljanskih pravic itd. Velika večina jih je emigrirala. Fornazarič je sodeloval z najvidnejšimi predstavniki obveščevalcev za britansko SOE, z Antejem Anićem, Stanislavom Stankom Rapotcem,⁶² dr. Milkom Brezigarjem in, kot bo pokazal njegov dnevnik od 1941 do 1949, tudi z mnogimi drugimi.

Ali je Fornazarič deloval samo v mreži majorja Anića? Verjetno ne, saj so v vseh štirih obveščevalnih skupinah,⁶³ ki so prepredale severozahodni del Jugoslavije, sodelovali tudi Fornazaričevi prijatelji, sodelavci in verjetno nekateri sorodniki. Dejstvo je, kar omenja tudi Vodušek, da so te organizacije temeljile predvsem na prijateljstvu,

55 Nekateri so pripadali tudi »opoziciji«, denimo Jože (Jojo) Golec, o katerem bomo še pisali.

56 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 161–63.

57 *Domovina*, 3. 3. 1932, 3.

58 Osebna imena v oklepaju pomenijo, da so osebe v časopisnem viru *Domovina* zapisane brez njih, torej samo z nazivom in priimkom, njihovo identiteto pa smo razvozlali s pomočjo knjige Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*. Denimo, Adolf Ogrizek je bil železničar, eden od glavnih akterjev v Orjuni, pozneje Brezigarjev sodelavec v Mariboru. Družil se je tudi z dr. M. Vauhnikom. – Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 161, 177.

59 Janko Kovačec, član Rotary kluba. – Ibid., 211.

60 Dr. Franjo Lipold, vodilni v naprednem taboru v Mariboru, pozneje je vodil tudi okrajni odbor JNS. – Ibid., 162.

61 UDV je bila ustanovljena leta 1946 iz OZNE kot njen civilni del.

62 Nekaj bistvenih informacij o Rapotcu je mogoče izvedeti v: Ibid., 103.

63 Ibid., 88.

sorodstvenih zvezah, zaupanju in skupnem cilju, boju proti fašizmu in nacizmu. Tako je delovala tudi tajna mreža zaupnikov v času delovanja druge Pisarne za zasedeno ozemlje. Od štirih skupin, ki so delovale na severozahodnem delu Jugoslavije, omenimo le Slovensko domoljubno organizacijo. Ta je delovala v Italiji pod vodstvom Ivana Rudolfa, njeni pristaši pa so bili primorski begunci. Med njimi so bili dr. Drago Marušič, dr. Lavo Čermelj, Rado Bordon, dr. Boris Furlan idr. Ta skupina naj bi bila povezana s Kramerjevim krogom⁶⁴ oz. z dr. Milkom Brezigarjem.⁶⁵ Kot vemo, ustni in pisni viri potrjujejo predvsem Fornazaričevo tesno prijateljstvo in sodelovanje z Milkom Brezigarjem⁶⁶ in Dragom Marušičem.⁶⁷ Vsi so bili povezani, večkrat so delovali istočasno v različnih skupinah. Fornazarič je v svojem dnevniku redno beležil mnoge prehode v Trst,⁶⁸ od koder so nazadnje delovali tudi major Anič, novinar Jože Golec in mnogi drugi.

Po vojni je stvar postala drugačna. Vsi tisti, ki so sodelovali z britansko obveščevalno službo, so postali »špijoni«, »tuji plačanci« in sovražniki naroda. Tisti, ki so preživeli vojno, so za to sodelovanje drago plačali. Vrstili so se sodni procesi, preganjanja in zasliševanja OZNE in nato UDV (dr. Milko Brezigar, Lavo Čermelj,⁶⁹ Rado Bordon idr.). Nekaterim je uspelo emigrirati (dr. Milko Brezigar, Ante Anič, dr. Miloš Vauhnik). Veliko pa je bilo obsojenih na družbeno koristno delo – DKD, kar je bila v FLRJ v bistvu oblika prisilnega dela.⁷⁰ Le redki so ušli trpki usodi, med njimi je bil tudi dr. Slavko Fornazarič. UDV ga je sicer zasliševala, predvsem o njegovi zvezi z majorjem Aničem ter Stankom Rapotcem, a ga ni mogla zlomiti.⁷¹ Ostrejšemu in daljšemu preiskovalnemu postopku se je izognil samo zato, ker je bil njegov zet Julij Beltram takrat zelo vpliven partijski funkcionar na Primorskem.⁷² Ob tem velja omeniti, da je bila tudi Fornazaričeva hči Živa Beltram pomembna politična osebnost tistega časa.

Verjetno bi s ponovnim pregledom dostopnih virov še veliko bolje izpopolnili sliko o Fornazaričevem delovanju v protifašističnih in protinacističnih obveščevalnih krogih pred in v času druge svetovne vojne. Toda za začetek zadošča ta splošna slika Fornazaričevega delovanja.

64 Albert Kramer (1882–1943), slovenski pravnik in politik. Od 1909 je bil član Narodno napredne stranke, junija 1918 pa soustanovitelj JDS. Najvidnejši slovenski liberalni politik. V tridesetih letih je bil voditelj slovenskega dela JNS.

65 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 89.

66 Dr. Milko Brezigar, pravnik in politik (1886–1958). Še en primorski Slovenec, ki se je po prvi svetovni vojni naselil v Ljubljani. Leta 1919 je bil član gospodarske delegacije Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci.

67 Pisni vir je dnevnik dr. Slavka Fornazariča, ki omenja dr. Brezigarja.

68 Dnevnik dr. Slavka Fornazariča. V zasebni dokumentaciji družin Beltram in Justin.

69 Lavo Čermelj (1889–1980), tržaški Slovenec, fizik in publicist. Bil je podpredsednik PNOO za Slovensko primorje, član študijske komisije SNOS in tajnik komisije za zahodno slovensko mejo itd. – *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976), 225.

70 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 409.

71 Slavko Fornazarič je po vojni živel v Gorici in Kopru, ta zasliševanja so bila verjetno v enem od teh krajev.

72 Ibid., 383.

Fornazaričevi dnevniki/adresarji 1941–1949: zaklad informacij

Posebno poglavje so dnevnik dr. Slavka Fornazariča. Našli smo samo nekaj majhnih notesov oz. letnih koledarčkov v obliki notesa od leta 1941 do 1949.⁷³ To ni obširno pisanje, temveč le skopo beleženje dnevnih opravkov, opisanih z mikroskopsko pisavo. Poleg družinskih zadev je zelo natančno beležil tudi dnevne izdatke ter imena oseb, s katerimi se je sestajal. Mnogo jih je omenjenih z imenom in priimkom ali le z imenom ali priimkom. Pri mnogih, če ne pri večini, so bili tudi naslovi tisti, ki so nam pomagali, da smo ugotovili ime ali priimek. Veliko teh oseb se je pojavljalo tudi pri Voduškovih, tako da je bila identifikacija še lažja.

Na prvi pogled ni mogoče v dnevniku ugotoviti nobene zanimivosti. Tudi osebe, ki jih omenja, so javnosti bolj ali manj neznane in vse skupaj se zdi nezanimivo. A le na prvi pogled. Sčasoma se po potrpežljivem iskanju podatkov o omenjenih osebah odkrije bogastvo, ki so ga skrivali ti drobni in neugledni letni koledarčki. Na koncu, pa tudi vmes, so zapisani naslovi in telefonske številke oseb, ki nam pričajo o Fornazaričevi široki in razvejani mreži znanstev od Maribora in Ljubljane prek Zagreba in Splita do Trsta in Gorice med letoma 1941 in 1949. Omenili bomo nekaj zanimivosti iz dnevnika ter nekaj oseb iz imenika, ki potrjujejo Slavkove stike s pripadniki predvojnih meščansko-liberalnih strank, tajnimi agenti britanske obveščevalne službe, člani OF, partizani, domoljubi, sokoli idr.

V Fornazaričevem dnevniku beremo, da je že 15. aprila 1941 odšel v Split, da bi plačal sorodnikom stroške za bivanje treh hčerk, ki so se umaknile k njim, v takrat še relativno miren Split. V tistih dneh samo s priimkom omenja nekega Lajovica in Brezigarja.

Navidezno nepovezani podatki dobijo jasnejšo sliko, ko izvemo, da so bili takrat v Splitu tudi Ante Anić, Milko Brezigar⁷⁴ in Stanislav Rapotec.⁷⁵ Tako je bil Fornazarič uradno res v Splitu in je poskrbel za bivanje hčerk pri tetah, v resnici pa je delal tudi nekaj, česar seveda v dnevniku ne omenja. Iskal je stike z domačimi somišljeniki, kjer so pomembno vlogo odigrale sorodstvene povezave. Skupaj z Brezigarjem⁷⁶ naj bi v mestu pripravljala celo različne subverzivne akcije. Toda omenjena dvojica ni delovala sama. Anić, po rodu Hrvat iz Dalmacije, je imel svojo mrežo tudi v Splitu. V Fornazaričevih dnevnikih in imenikih smo odkrili vsaj dve osebi, s katerima je sodeloval v tej splitski navezi. Prvi je bil odvetnik Ivo Machiedo, ki je imel naslov tudi v Ljubljani, drugi pa je bil slovenski skladatelj Maks Unger,⁷⁷ ki je ravno takrat služboval

73 Osem knjižic od 1941 do 1948 je hranil Dragovan Justin iz Kopra, eno iz leta 1949 pa Bojan Beltram.

74 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 256.

75 Ibid., 107. Rapotec je bil v Splitu vse do aprila 1941, ko je tja prišel tudi Fornazarič, kar ni bilo naključje.

76 Brezigar je imel v Splitu tudi tajni britanski radijski oddajnik in sprejemnik. V dokumentih britanskih tajnih služb je bila Brezigarjeva (Brankova) skupina »Brancova skupina« označena kot organizacija slovenskih iredentistov, ki je vključevala nekaj čeških beguncev in Hrvatov. Nameravali so začeti tudi gverilo, a so Britanci ocenili, da ne bi prineslo dobrih rezultatov. – Gorazd Bajc, *Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode* (Koper: Društvo TIGR Primorske, 2000), 83.

77 Maks Unger (1888–1962), slovenski dirigent, zborovodja in skladatelj. – Maks Unger – Wikipedija, prosta enciklopedija, pridobljeno 21. 3. 2016, https://sl.wikipedia.org/wiki/Maks_Unger.

v Splitski filharmoniji. Znano je namreč, da je tudi Unger sodeloval v odporišnem gibanju, dokler se ni leta 1943 pridružil partizanom.

Tržaška Fornazaričeva naveza je bila po pričakovanju zelo močna, saj je tam v organiziranju mreže OF preživel več kot pol leta. Vendar se ni srečeval samo z aktivisti OF. V imeniku je poleg priimka Golec zapisan samo naslov, in sicer Via Michelangelo Buonarroti 46, zato ni bilo težko odkriti, da je bil to Jože (Jojo) Golec, vodja Aničevega-Vauhnikovega obveščevalnega centra v Trstu, ki ga je Fornazarič poznal še iz Maribora.⁷⁸ Na drugem mestu je v oklepaju, poleg nekega Saunig Kamila iz Tyrševe 37 v Ljubljani, zapisan g. Šibenik. Kdo je bil Kamilo Saunig, ne vemo, iz drugih virov pa smo izvedeli, da sta bila zakonca Šibenik Golčeva stanodajalca v Trstu. Družina Šibenik je to plačala z življenjem, saj so ju Nemci skupaj z njuno hčerko usmrtili leta 1945 v tržaškem taborišču Rižarna, kjer je končal tudi Jože Golec.⁷⁹

Nato sledi priimek dr. Krejči na Lončarski stezi 2 v Ljubljani. Vodušek omenja dr. Viljema Krejčija, odvetnika, rotarijanca in člana Angleškega kluba.⁸⁰ Angleško društvo ali klub v Ljubljani je bilo sedež probritanske propagande. UDV je v poročilih omenjala, da so bili vsi, brez izjeme, pristaši in zagovorniki angleškega vpliva na Balkanu. Prav tako so vsi posredno ali neposredno obveščevalno delovali v angleško korist.⁸¹

Fornazarič večkrat omenja Franca Gorkiča, s katerim se je srečeval še vsa leta po vojni. Tudi Gorkič je bil primorski begunec;⁸² sprva je pribežal v Maribor, nato pa v Ljubljano. Bil je dejaven član Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine tako kot Fornazarič.⁸³

Zelo uspešno je bilo mogoče rekonstruirati zgodbo z Antonom (Tonetom) Batageljem, s katerim se je Fornazarič sestal 11. 9. 1945.⁸⁴ Zdise, da sta se s Fornazaričem poznala že veliko prej. Ko je nehala delovati Pisarna za zasedeno ozemlje, ki je s svojo mrežo z vojaškimi informacijami oskrbovala poveljstvo Dravske divizije v Ljubljani,⁸⁵ je to delo prevzel obmejni komisariat na Jesenicah,⁸⁶ kjer je delal Batagelj. Z majorjem

78 Jože (Jojo) Golec (1901–1945), časnikar, dopisnik mariborskega *Slovenca* in Aničeva desna roka. Iz Maribora je zbežal v Ljubljano, od koder ga je uredništvo poslalo za dopisnika v Trst. Tam je vodil Aničevo-Vauhnikovo britansko obveščevalno postojanko. – Martin Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*, 19. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993), 592.

79 »Jutri v tržaški Rižarni komemoracija za Joža Golca in druge žrtve,« *Demokracija*, 12. 4. 2015, pridobljeno 18. 3. 2016, URL: <http://demokracija.si/slovenija/jutri-v-trzaski-rizarni-komemoracija-na-jozeta-golca-in-druge-zrtve>.

80 Vodušek pravi, da so bili na Rotary in Angleški klub pozorni že okupatorji, pozneje pa UDV, saj so simpatizirali z Britanci in delali za Intelligence Service. – Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 145, 156.

81 Ibid., 145.

82 Franc Gorkič (1888–1977), narodnoobrambni delavec, novinar, begunec z Goriške. Do prve svetovne vojne je delal pri goriškem deželnem odboru. S Fornazaričem sta bila sovrstnika in sošolca in sta že prej sodelovala v Zvezi zadrug vojnih oškodovancev Goriško-Gradiščanske. – *Primorski slovenski biografski leksikon*, 5. snopič (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1978), 454, 455.

83 Andrej Vovko, »Delovanje Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933–1940,« *Zgodovinski časopis* 33, št. 1 (1979): 72, 93.

84 Anton Batagelj, Primorec, ki je imel obveščevalno mrežo v Julijski krajini vse do leta 1941. – Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 54, 109. V PSBL geslo »Tone Batagelj, pravnik in pesnik,« *Primorski slovenski biografski leksikon*, 2. snopič, (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975), 45.

85 Nečak, »Pisarna za zasedeno ozemlje,« 105.

86 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 150.

Anićem sta se spoznala in spoprijateljila že leta 1924, ko sta oba kot obveščevalca delala na obmejnem komisariatu na Rakeku.⁸⁷ Batagelj je šel nato v Beograd, kjer je bil vodja UJKE – Urada jugoslovanske protiobveščevalne službe.⁸⁸ Morda je prav Batagelj priporočil Fornazariča majorju Aniću več kot desetletje pozneje, ko sta se slednja znašla v Mariboru. Batagelj naj bi pripadal t. i. Čokovi obveščevalni skupini.⁸⁹ Tudi datum Fornazaričevega srečanja z Batageljem bi se ujemal z informacijami, ki smo jih izvedeli o slednjem. Vojno je preživel v številnih nemških koncentracijskih taboriščih,⁹⁰ se aprila 1945 vrnil ter odšel v Beograd, kjer je prodal hišo in se nato vrnil v Slovenijo, kjer se je sprva nastanil v Izoli.⁹¹ Stara znanca sta se spet in verjetno tudi zadnjič srečala 11. septembra 1945, saj je šel Batagelj potem v pokoj in se preselil v Opatijo, nato v Matulje, kjer se je ukvarjal z leposlovjem. Tudi on je prišel v roke UDV, ki ga je zasliševala še leta 1951.⁹²

Pisali smo že o Fornazaričevi povezavi z Milkom Brezigarjem. Zanimiv je tudi njun zadnji datum srečanja, 26. 11. 1945. Fornazarič je zapisal njegov naslov v Ljubljani, Zvezda 3/III. Milko Brezigar je bil sicer, verjetno vse od prihoda iz Splita, v globoki ilegali. Skrival se je v »bunkerju« pri svoji sestri na Kongresnem trgu 3,⁹³ kar ustreza naslovu Zvezda, ki ga imamo v Fornazaričevem dnevniku.⁹⁴ Domnevamo, da je Brezigar kmalu zatem emigriral.

V imeniku najdemo še mnogo oseb, tudi dr. Viljema/Vilka Baltiča in njegovega sina, inž. Franja Baltiča. Dr. Vilko Baltič ni bil rojen na Primorskem, tja je prišel v okrajno glavarstvo kot vladni tajnik in pozneje glavar.⁹⁵ Bil je liberallec (JDS) in tudi predsednik pete Deželne vlade.⁹⁶ Njegovo znanstvo z dr. Fornazaričem se je začelo vsaj takrat, če ne še v Gorici. Pred drugo svetovno vojno ga srečamo kot sodelavca tržaškega odvetnika dr. Ivana Marije Čoka, ko sta uresničevala utopični projekt naseljevanja slovenskih primorskih beguncev v Makedonijo.

V dnevniku in imeniku je še mnogo drugih oseb, omenjenih samo s priimkom ali z imenom in priimkom. Vsi niso bili liberalci iz meščanskih strank, prav tako niso vsi delovali za britanske obveščevalne službe, vmes se prepletajo tudi imena oseb, ki so organizirale OF na Goriškem in v Trstu. Doslej nismo omenili Fornazaričeve vloge

87 Ibid., 179.

88 BATAGELJ Tone, pridobljeno 2. 4. 2016, <http://www.primorci.si/osebe/batagelj-tone/942/>.

89 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, 89. Skupina je poimenovana po vodji Ivanu Mariji Čoku.

90 Ibid., 322.

91 Ibid., 389.

92 Ibid.

93 Ibid., 361.

94 Kot zanimivost omenimo, da sta bila Fornazarič in Brezigar znanca in prijatelja še iz časa delovanja Pisarne za zasedeno ozemlje. Ko je bil Fornazarič tajnik Pisarne, je bil Brezigar tajnik Narodnega sveta. Še več: oba sta takrat stanovala skupaj na Elizabetni c. 5/II. – SI_AS/0059, f. 1. Elizabetna cesta, poimenovana po cesarici Elizabeti Sissi, je potekala med Streliško in Poljansko cesto. Po vojni je bila preimenovana v Zrinjsko (tudi ta Fornazaričev naslov je zapisan v dokumentih Pisarne), danes je to Ulica Janeza Pavla II.

95 Volčič Ravber, »Vilko Ba(l)tič (1878–1959). Pravnik in politik,« *Klasje: časopis prebivalcev občine Ivančna Gorica*, št. 1, 19. januar–februar 2013, 20. V naslovu je ponagajal tiskarski skrat, ki je namesto Baltič zapisal Batič.

96 Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992), 49. Ko je 23. 12. 1918 odstopila Narodna vlada v Ljubljani, se je 20. 1. 1919 ustanovila Deželna vlada. V dveh letih, do februarja 1921, se je zvrstilo kar pet Deželnih vlad. S sprejetjem Vidovdanske ustave 28. 6. 1921 je Deželna vlada nehala delovati.

pri organizaciji OF na Primorskem in v Ljubljani. Tudi tu je imel namreč vidno vlogo in je odločno stal na načelih narodnozavednega Slovenca, ki mu je bila na prvem mestu borba proti italijanskemu in nemškemu okupatorju. Njegove dejavnosti po drugi svetovni vojni, kjer je neutrudno nadaljeval svoje delo pri izgradnji nove države, niso omajala niti zasliševanja UDV.⁹⁷

Zaupniki in somišljeniki OF so bili leta 1941 organizirani v Trstu pri Sv. Jakobu, v Barkovljah, Sv. Ivanu, Škednju in drugje.⁹⁸ To so bili kraji, ki jih je Fornazarič dobro poznal. Zlasti v Barkovljah je imel nekaj zvez, ki jih omenja v dnevniku. Teh oseb nam ni uspelo odkriti, smo pa našli naslov Pepija Mezgeca, lokalnega aktivista, ki je po podatkih iz Fornazaričevega dnevnika imel mesnico pri Sv. Jakobu, sicer pa je vodil skupino OF v Škednju.⁹⁹

Dr. Josip Ferfolja, zadnji predsednik Okrožnega odbora OF v Trstu, je leta 1952 napisal izjavo, v kateri je potrdil Fornazaričevo delovanje v Trstu v petih točkah. Omenja, da je Fornazarič tam deloval od oktobra 1943 do aprila 1944, ko je bil aretiran in izpuščen zaradi pomanjkanja dokazov. Takrat je zapustil Trst in nadaljeval isto delo na Goriškem. Ferfolja piše, kaj je bila Fornazaričeva glavna naloga: ves čas naj bi nadzoroval gestapovsko in domobransko tajno policijo in tako preprečil marsikatero aretacijo aktivistov OF.¹⁰⁰

V imeniku je tudi mnogo žensk, med njimi tudi zdravnica dr. Vlasta Čermelj z Dvořakove 6/II v Ljubljani, hči dr. Lava Čermelja. Naslednja je Bogomila Fajon, znana partizanska bolničarka in voditeljica sanitetne šole pri sanitetnem odseku Vrhovnega štaba NOV in POJ na Visu.¹⁰¹ Zato nista bila telefonska številka in ime dr. Pavle Jerina, znane partizanske zdravnice, vodje partizanske bolnišnice Pavla v Trnovskem gozdu, s katero je Fornazarič sodeloval v OF, nobeno presenečenje. Ker je Jerina začela sodelovati z OF leta 1941, ko je po navodilu Zdravniškega matičnega odbora zbirala zdravila in sanitetni material,¹⁰² je mogoče tudi, da sta začela sodelovati pri partizanskem Rdečem križu.

Po letu 1945 nastopijo nova imena. Skoraj nikogar več ni iz vojnih časov. Slavko se je največ družil z Antonom Martelancem,¹⁰³ s katerim je šel večkrat v Trst. Martelanc je bil star znanec iz primorskih sokolskih časov in društva Adrija. Poleg njega je večkrat omenjen tudi Josip Štrukelj, s katerim sta po vojni kot goriška aktivista OF hodila po različnih krajih in sestankih. A vsi pripadajo »stari gardi«, vsi izhajajo iz meščansko liberalne provenience.¹⁰⁴

97 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 383.

98 Milan Pahor, »Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu«, *Zgodovinski časopis* 35, št. 4 (1981): 347.

99 Ibid.

100 Dr. Josip Ferfolja, Izjava in potrdilo z dne 19. maja 1952. V osebni zbirščini dr. Slavka Fornazariča. Kako naj bi Fornazarič nadziral delo tajnih nemških in domobranskih služb, ni jasno, vendar je tako zapisal Ferfolja.

101 Cita Bole, »Iz spominov na minulo svetovno vojno. Prispevek k zgodovini NOB«, *Zdravstveni obzornik*, št. 4 (1975): 277.

102 Zora Konjajev, »Ob visokem življenjskem jubileju prim. dr. Pavle Jerina-Lah«, *Zdravniški vestnik*, št. 3 (2005): 177.

103 Anton Martelanc, podjetnik in javni delavec (1863–1951), rojen v Barkovljah, živel v Trstu, kjer sta z bratom imela gradbeno podjetje. Deloval je na prosvetnem in gospodarskem področju. – Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biograf-ski leksikon*, 10. snopič, 363.

104 Josip Štrukelj (1891–1977), avstro-ogrski mornariški častnik, po vojni gospodarstvenik, med drugo vojno aktiv-

Fornazarič se je večkrat sestal tudi z Lambertom Mermoljo, ki je 1947 deloval v odboru Demokratične fronte goriških, beneških in kanalskih Slovencev,¹⁰⁵ kateremu je predsedoval pa mu je dr. Karol Podgornik,¹⁰⁶ star Fornazaričev prijatelj in odvetniški mentor, od 1942 tudi član OF. Mermolja je po Podgornikovem odhodu¹⁰⁷ postal tudi predsednik Demokratične fronte.¹⁰⁸

V dnevniku je mogoče zaslediti tudi zanimivo sorodstveno vez, in sicer člane znane goriško-biljenske glasbene družine Bratuž, Pepija in Damjano, brata in nečakinjo skladatelja Lojzeta Bratuža.¹⁰⁹ Damjana je hči Pepijevega in Lojzetovega bratranca Rudija Bratuža, goriškega kavarnarja, in Marije, roj. Fornazarič, Slavkove sestre!¹¹⁰

Večina omenjenih primorskih Slovencev je bila aktivna v organizaciji primorskih emigrantov v Ljubljani, mnogi so bili v vodstvu Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine, nekateri so bili »nacionalisti«, kakor so takrat sebe imenovali narodno napredno misleči liberalci, nekateri sokoli, mnogi so bili potem v OF, nekateri vse naštetu, saj so prepletene mreže sodelavcev zavezniških obveščevalnih služb in liberalno usmerjenih borcev za narodnostne pravice primorskih Slovencev praktično neločljive.

Viri in literatura

Arhivski viri:

- HR-HDA, Hrvaški državni arhiv:
 - HR-HDA-781-2-5-1-4-16.
- PMK, Pokrajinski muzej Koper (Museo regionale di Capodistria):
 - Osebni arhiv dr. Slavka Fornazariča.

ist OF, po vojni pa predsednik Okrožnega odbora OF za Goriško itd. – Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*. 15. *snopič* (Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1989), 599, 600

105 Po vrnitvi Gorice in dela Goriške v skladu z določili mirovne pogodbe v Italijo je ta t. i. ljudsko frontna organizacija ustanovljena namesto Slovansko italijanske antifašistične unije.

106 O Lambertu Mermolji več v Jevnikar, ur., *Primorski slovenski biografski leksikon*, 10. *snopič*, 410.

107 Dr. Podgornik je moral leta 1947 zaradi napadov italijanskih nacionalistov oditi iz Gorice, nato se je naselil v Solkanu.

108 Demokratična fronta goriških, beneških in kanalskih Slovencev, ustanovljena 1947 v Gorici, je bila politična organizacija Slovencev v Italiji. Izhajali so iz narodnoosvobodilne borbe; v programu so se zavezali, da se bodo bojevali proti vsem, ki bi skušali razbiti enotnost Slovencev.

109 V resnici je Damjana t. i. »mrzla nečakinja«, saj sta bila Lojze in Pepi Bratuž bratranca Rudija Bratuža. Lojze Bratuž, slovenski zborovodja, skladatelj (1902–1937). Treba je omeniti, da je umrl v hudih mukah, potem ko so ga fašisti prisilili piti strojno olje. Jožko Bratuž (Pepi) je bil slovenski kulturni delavec in vzgojitelj (1896–1944). Tudi on je bil glasbeno nadarjen; znan je bil kot dober solist. Dr. Damjana Bratuž je znana pianistka in univerzitetna profesorica, ki živi v Kanadi. Njena sestra je Bogdana Bratuž, por. Petjé, gledališka igralka. – Jevnikar, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 3. *snopič*, 122–24.

110 Fornazarič v nekem potrdilu iz svoje zapuščine omenja, da je imel v stanovanju R. Bratuža redne sestanke z znanimi aktivisti OF, kot so dr. Bergant, dr. Čermelj, dr. Ferfolja, dr. Tončič idr. Bratuževi spomini iz časa internacije so izšli (tudi ob pomoči hčerke Damjane) leta 1998. – Rudolf Bratuž, *Memoria dell'Internato Bratuz Rudolf (Bertossi Rodolfo): Campo di concentramento di Urbisaglia Bonserviziall' Abbadia di Fiastra-Villa Banduni*, ur. Roberto Cruciani (Urbisaglia: samozaložba, 1998.)

- SI_AS, Arhiv Republike Slovenije:
– SI_AS/0059, Pisarna za zasedeno slovensko ozemlje v Ljubljani, 1918–1922.

Časopisni viri:

- *Domovina*, 3. 3. 1932.
- *Edinost*, 19. 9. 1910, 15. 8. 1923, 1. 1. 1924.
- *Mali list: tednik za novice in pouk*, 14. 9. 1923.
- *Mariborski večernik Jutra*, 9. 3. 1936, 10. 2. 1938, 13. 3. 1938.
- *Naprej: glasilo socialistične stranke Jugoslavije*, 5. 4. 1922.
- *Nova pravda*, 16. 10. 1920.
- *Slovenec: političen list za slovenski narod*, 27. 6. 1916.
- *Slovenec*, 3. 9. 1934.
- *Slovenski narod*, 25. 11. 1918.
- *Slovenski Sokol: glasilo slovenske sokolske zveze*, 25. 1. 1912.
- *Soča*, 14. 1. 1909, 17. 9. 1910, 10. 10. 1912.
- *Sokolski glasnik*, 1919, št. 8, 9, 10.

Elektronski viri:

- BATAGELJ Tone. Pridobljeno 2. 4. 2016. <http://www.primorci.si/osebe/batagelj-tone/942/>.
- *Demokracija*, 12. 4. 2015. »Jutri v tržaški Rižarni komemoracija za Jožeta Golca in druge žrtve.« Pridobljeno 18. 3. 2016. <http://demokracija.si/slovenija/jutri-v-trzaski-rizarni-komemoracija-na-jozeta-golca-in-druge-zrtve>.
- *Maks Unger - Wikipedija, prosta enciklopedija*. Pridobljeno 21. 3. 2016. https://sl.wikipedia.org/wiki/Maks_Unger.

Literatura:

- Bajc, Gorazd. *Zapletena razmerja. Ivan Marija Čok v mreži primorske usode*. Koper: Društvo TIGR Primorske, 2000.
- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlada 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.
- Bole, Cita. »Iz spominov na minulo svetovno vojno. Prispevek k zgodovini NOB.« *Zdravstveni obzornik* 9, št. 4 (1975): 275–77.
- Bratuž, Rudolf. *Memoria dell'Internato Bratuz Rudolf (Bertossi Rodolfo): Campo di concentramento di Urbisaglia Bonservizi all'Abbadia di Fiastra-Villa Banduni*, ur. Roberto Cruciani. Urbisaglia: samozaložba, 1998.
- Čermelj, Lavo. *Spomini na moja tržaška leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.
- Fornazarič, Slavko in Dinko Puc. *Naša Alzacija-Lorena*. Ljubljana: Pisarna za zasedeno ozemlje, 1920.
- Fornazarič, Slavko, prev. *S poti! Klerikalci in Sokolstvo*. Gorica: Goriška sokolska župa, 1913.
- Fornazarič, Slavko. »Klic od Soče.« *Slovenski narod*, 4. 9. 1919.
- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 7. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1981.
- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 9. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1983.
- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 10. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1984.

- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 15. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1989.
- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 19. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1993.
- Jevnikar, Martin, ur. *Primorski slovenski biografski leksikon. 20. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994.
- Konjajev, Zora. »Ob visokem življenjskem jubileju prim. dr. Pavle Jerina-Lah.« *Zdravniški vestnik* 74, št. 3 (2005): 177.
- Nečak, Dušan. »Pisarna za sedeno ozemlje.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 20, št. 2 (1972): 101–06.
- Nečak, Dušan. »Prispevek k vprašanju primorskih beguncev v letih 1918–1930.« *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 21, št. 2 (1973): 120–28.
- Pahor, Milan, »Prispevek k zgodovini OF leta 1941 v Trstu.« *Zgodovinski časopis* 35, št. 4 (1981): 343–53.
- *Primorski slovenski biografski leksikon. 2. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1975.
- *Primorski slovenski biografski leksikon. 3. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1976.
- *Primorski slovenski biografski leksikon. 5. snopič*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1978.
- Ravber, Volči. »Vilko Ba(1)tič (1878–1959). Pravniki in politik.« *Klasje: časopis prebivalcev občine Ivančna Gorica* 19, januar–februar 2013.
- Ribnikar, Peter, ur. *Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.
- Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE 1938–1942*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Vogrin, Marjan. »Izgubljena in najdena najstarejša matična knjiga župnije Renče.« *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 26, št. 2 (2003): 311–14.
- Vovko, Andrej. »Delovanje Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933–1940.« *Zgodovinski časopis* 33, št. 1 (1979): 67–102.

Ustni viri:

.....

- Dragovan Justin, Koper.

Zasebni viri:

.....

- Dokumenti iz zapuščine dr. Slavka Fornazariča. Zasebna last Beltram.
- Slavko Fornazarič: Dnevniki, 1941–1947. Zasebna last Dragovana Justina.

Goranka Kreačič

THE SOČA RIVER MAN: POTRAIT OF DR. SLAVKO FORNAZARIČ, FIGHTER FOR THE NATIONAL RIGHTS OF SLOVENIANS IN THE PRIMORSKA REGION

SUMMARY

Slavko Fornazarič, born as Alojzij Fornazarič on 21 June 1888 in Bilje, is an unknown name among the general public as he is not mentioned in any encyclopaedias. Initially he studied medicine at the Charles University in Prague, which he soon abandoned after his compatriot and friend Drago Marušič persuaded him to study law instead. He remained a loyal supporter of the Sokol movement all his life. In 1910, after the establishment of the independent Gorizia regional association of the Sokol societies, he was elected as a secretary of the Bilje Sokol society and a representative in the newly-formed regional association committee in Gorizia.

In September 1915 he arrived to Ljubljana with the first wave of refugees. In June 1916 he passed the last doctoral examination in Prague and became a Doctor of Law.

Throughout this period he was an active member of the Sokol movement. In June 1919 he was one of the Slovenian representatives at the general meeting of the Sokol association of Serbs, Croats and Slovenians in Novi Sad, where he was elected as a member of the committee for culture and education of the administration board of this association.

The period that Fornazarič spent as a refugee in Ljubljana was especially marked by the establishment of the National Council and its department – Office for the Occupied Slovenian Territory – in the beginning of November 1918, along with the Commission for the Peace Conference as a body of the National Council for Slovenia. Dr Gustav Gregorin assumed the presidency of the Office, which collected the materials for the Paris Peace Conference and the materials attesting to the actions of the Italian authorities in the occupied territory, while Dr Slavko Fornazarič took over the secretariat. Since the quantity of the collected materials soon exceeded the Office's capability to successfully manage it, the Committee for the Occupied Territory was established as well. However, as it only functioned for a short period of time, an idea to create a new bigger organisation was presented by Dr Slavko Fornazarič, president of the Office for the Occupied Territory and vice-president of the Committee for the Occupied Territory at that time. The proposed larger umbrella organisation was then never implemented and the Office ceased its operations. In the beginning of his career, Fornazarič also worked at the Jugoslovanska matica organisation in Trieste, where he passed the attorney at law examination at the Trieste Court of Appeal in 1923. Immediately after the examination he opened a law practice in Ajdovščina, where he remained until 1931.

We should also mention Fornazarič's activities in the political society Edinost in Trieste. He was an active member of this society from 1919 until its dissolution in 1928. However, his frequent travels to Trieste and meetings of nationally-conscious Slovenians in his office in Ajdovščina did not remain hidden from the fascist authorities. After a short period of incarceration he was exiled to Yugoslavia. Slavko Fornazarič then found his new home in Maribor, the capital of the Štajerska region.

In Maribor he continued to be an active member of the societies of emigrants from the Primorska region and the president of the Jadran choral society of the Slovenians from the Primorska region. He was one of the founders of the municipal committee of the Yugoslav Radical Peasant Democracy (JRKD), which was established in February 1932 as a sort of a party organisation predecessor. In 1934 he hosted the third regular congress of the Union of Yugoslav Emigrants from Venezia Giulia. In 1936 a new administration was elected at the general meeting of the Maribor regional association of the Sokol societies, and Slavko Fornazarič became a member of the honorary tribunal. From 1937 until 1941 he was a deserving senior member of the Maribor Sokol society.

He also cooperated with the anti-Nazi intelligence group led by A. Anić, a Major in the Yugoslav Royal Army in Maribor, and with the British Special Operations Executive (SOE), a fact which was discovered only in the beginning of the 21st century.

During the war he cooperated with the Liberation Front. In 1943 he took part in the formation of the Liberation Front in the Trieste and Gorizia regions, but he never joined the Communist Party. He was a resolute democrat of bourgeois-liberal origins, a zealous patriot, anti-fascist and anti-Nazi. However, after the war he barely escaped the fate that befell most of his associates. All of Fornazarič's activities, including those that have not yet been discovered and researched, followed a single motive – to liberate the Slovenian Primorska region and annex it to the homeland.